

УДК 141.13

**МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ
ДО ПРОБЛЕМИ ВИБОРУ ЛЮБОВІ
В БУТТІ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ**
**METHODOLOGICAL APPROACHES
TO THE PROBLEM OF CHOOSING LOVE
IN BEING A MODERN PERSON**

Романова О.,

аспірантка кафедри культурології
та філософської антропології,
Національний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова (Київ, Україна), e-mail:
eseniaromanova@gmail.com

Romanova E.,

aspirant of the Chair of the Cultural Studies and
Philosophical Anthropology, National Pedagogical
Dragomanov University (Kyiv, Ukraine), e-mail:
eseniaromanova@gmail.com

На основі методологічних засад метаантропології та інших методологічних підходів доводиться, що через екзистенціальний аспект, в граничному бутті (бутті–на–межі), особистість може вийти в метаграничне буття, в якому відбувається пізнання і проявлення себе через співтворчість та цілісність тілесного, духовного й душевного. Виходячи за межі, долаючи екзистенціальний жах та відчай, пропускаючи через себе свою «Тінь», особистість обирає любов, і відкриває принципово нову якість буття, де розв'язуються глибокі протиріччя і відбувається єднання особистісного і вселенського. Якщо людина не зробить усвідомленого вибору любові та не персоналізується, то вона лишилась на рівні постійного буття–на–межі – у станах екзистенціальної самотності та псевдо–любові («любові» в конфлікті).

Ключові слова: методологія, вибір, любов, гранична ситуація, метаантропологія, буття людини, граничне буття людини, метаграничне буття людини, нумінозне, позасвідоме.

Based on the methodological foundations of metaanthropology and other methodological approaches, we prove that through an existential aspect, in being-to-limit, a person can enter into a transcendent existence of human, in which a cognition and self-manifestation takes place through the co-creation and integrity of the physical, spiritual and soulful. Exiting beyond, overcoming existential horror, passing through his own shadow, the person chooses love and opens a significantly new quality of being, where the deep contradictions are removed, where the unity of the personal and universal. If a person does not make an independent choice of love and is not personalized, then he will remain at the level of constant being-on-the-border, the state of pseudo-love or love in the conflict.

Keywords: methodology, choice, love, borderline situation, metanthropology, existence of human, limit existence of human, transcendent existence of human, numinous, unconscious.

Метою статті є обґрунтування методології при аналізі проблеми вибору любові між чоловіком та жінкою в сучасному світі та показати значення обраних методологій для осмислення даної проблеми; довести важливість досвіду нумінозного переживання в процесі індивідуалізації – самостановлення, духовного та психічного зростання і дорослішання особистості, що веде до єдності свідомого та позасвідомого, а також до цілісності тілесного, душевного й духовного в бутті людини.

Якою може бути методологія дослідження проблеми вибору любові? В даній статті хотілося б обґрунтувати евристичну плідність підходів С. К'єркегора, Р. Отто, К. Юнга, К. Ясперса, Н. Хамітова. Ці п'ять методологічних стратегій сприятимуть утворенню цілісності дослідження. Підхід С. К'єркегора про три основні форми

людського буття: етичну, естетичну та релігійну, – допоможе осягнути, на що спирається особистість при виборі життєвого шляху та що пробуджує в людині її вищу істоту. Праці Р. Отто та К. Юнга дозволять розкрити природу нумінозного переживання, його вплив на свідоме та позасвідоме в психіці людини. Значущим виглядає підхід К. Ясперса про вибір в граничній ситуації, під час чого людина виявляє зв'язок з Богом і осмислює його задум відносно себе; у разі, якщо сприйме трагічний досвід як спосіб трансформування своєї особистості, то осягне буття з новим духовним змістом. Ці дослідження говорять про спрямованість до трансцендентного, що дозволяє вийти у метаграничне буття, про яке в своїх роботах пише Н. Хамітов. З методологічних позицій метаантропології виокремлюються три екзистенціальні виміри буття людини: буденний, граничний і метаграничний, останній є поворотною точкою в розвитку людини, що веде до цілісності особистості.

Актуальність теми дослідження вибору любові саме в наш час зумовлена тим, що в епоху поліваріативності суспільства і кризи «вічних цінностей» варто зануритися не лише в етико–естетичний аспект проблеми любові, а й в сакральнотрансцендентний. Вічна тема любові постає знову, адже цей екзистенціал є сенсоутворюючим фактором особистості. Говорячи про вибір любові у контексті філософської антропології і філософії екзистенції, слід усвідомлювати, яке велике значення для розвитку особистості відіграє аспект граничного стану, коли людина опиняється віч–на–віч з тривогою, страхом і навіть жахом перед майбутньою невідомістю.

Подібне трапляється у доленосний час любовного вибору – час зіткнення з нумінозними силами, які неможливо трактувати раціонально. Саме в такі моменти і трапляється розрив відносин або небажання обирати, і людина лишається «тонуть у власному ніщо» [4, с. 3]. Проте в цьому прихована вказівка до трансцендування, що в метаантропології позначається як вихід у «граничне й метаграничне».

Отже, екзистенціальний вибір взагалі та вибір любові і вибір в любові, означають трансцендування як вихід за власні межі. Датський філософ С. К'єркегор визначення «вибір» відносить до етичних понять. Естетичний погляд на життя називає відчаєм і постійним обиранням й закликає до вищої форми буття – етичної, що веде до абсолютного вибору. С. К'єркегор переконаний, що людина має зважитися обрати саму себе, а це можна зробити через каяття і прихід до Бога. «Етик розвиває в собі особистісні чесноти, й цивільні, й нарешті, релігійні... Чисто естетичне ставлення до любові не тільки сприяє, але прямо ускладнює вибір, адже естетичний вибір по суті не вибір, а нескінченне обирання» [2, с. 307, 349].

Центральне положення у виборі людини відіграє «нумінозне переживання». Вперше поняття «нумінозне» сто років тому ввів німецький теолог Р. Отто. Спочатку він називав

його «священне», яке порівнював з поняттям священної волі у Канта, проте, щоб не відносити це визначення до понять моралі й обов'язку, Р. Отто вводить дефініцію «нуміозне». Автор пише: «Для цього я утворюю слово нуміозне (якщо від *omen* можна утворити *ominos*, то від *numen* виходить *numinos*). Таким чином, мова піде про нуміозне як своєрідну категорію тлумачення і оцінки і так само про нуміозну налаштованість душі, яка щоразу настає там, де є перше, тобто там, де об'єкт може вважатися нуміозним» [4, с. 2]. Такі стани душі, які відбуваються «перед обличчям Всемогутності», на думку Р. Отто, можна зрозуміти лише через самоосмислення. «Воно доступно тільки тим, у кого прокинулася особлива, від «природних» схильностей виразно відмінна схильність душі, що виявляється спочатку лише сирі і плутано, але, як така, вона знаменує абсолютно особливу, нову функцію переживання і оцінку людського духу» [4, с. 4].

Під час роботи над визначенням «нуміозне» Р. Отто спирався на праці співвітчизника, філософа і теолога Ф. Шлейєрмахера, який описував ірраціональну природу священного, як побожної залежності, та на праці французького богослова Ж. Кальвіна, який вживав схожий термін. «Не може мати ніяких претензій на право першовідкривача... І вже Кальвін говорить в своєму *Institutio* о «*divinitatis sensus, quadam divini numinis intelligentia*» – сприйняття божественності, дещо з Божественного інтелекту» [4, с. 2]. Проте ані Ф. Шлейєрмахер, ані Ж. Кальвін не вживали термін «нуміозне», тому і філософський словник підтверджує, що першим це визначення ввів теолог Р. Отто: «(*Numinos*; від лат. *Numen* – «божественна воля, влада, сила божества» – так називає Р. Отто («*Das Heilige*», 1917) силу, що виходить від божества» [7, с. 1]. В роботі Р. Отто «нуміозне» постає як початкова данність, що визначає саму себе через данність душевного світу людини. Також варто зазначити, що ««нумен» – (лат. *Numen*) в римській міфології безособова божественна сила, яка визначає долю людини. В епоху Імперії синонім поняття «бог»» [6, с. 1].

Р. Отто вирізняє наступні етапи «нуміозного»: почуття тварності, містичний жаж (його складові: момент «*tremendum*» – жакливий, велич, божественна енергія, таємниця), захоплення, священне як нуміозна цінність. Дослідник не відносить «нуміозне» лише до релігійного досвіду, він стверджує, що цей нуміозний стан можна лише пробудити, і що він прихований в душі людини, як сплячий елемент. Саме «нуміозне», роками приховане, є потрясінням душі в особливі моменти вибору. «Несподіваними спалахами, поривами воно може вириватися з душі. Воно здатне приводити до дивного хвилювання, захвату, захоплення та екстазу. У нього бувають дикі і демонічні форми. Воно може приводити в якийсь майже примарний жаж і тремтіння. Йому можуть передувати грубі й варварські ступені та прояви, що переходять в тонкий передзвін і просвітленість» [4, с. 3]. Теолог детально описує кожен етап: від

жаху до просвітлення. В «містичному жаху» він вирізняє «релігійний жаж», якому передуює «демонічний жаж» з міфологічними коріннями: «У ньому кореняться як «демони», так і «боги»» [4, с. 4].

Після Р. Отто термін «нуміозне» в своїх працях вживав швейцарський психоаналітик К. Юнг. Він розглядав «нуміозне» як досвід архетипів колективного позасвідомого, а зустріч з божеством вважав імманентним, тобто таким, що вже є в психіці людини. В книзі «Архетип і символ» К. Юнг писав, що проблема людини в тому, що вона не може призвичаїтися до свого внутрішнього світу. «Подих духу, що прослизнув по темній воді, є страшним, як і все те, причиною чого не виступає сама людина, або причину чого вона не знає. Це вказівка на невидиму присутність, на нумен» [10, с. 34].

«Нуміозне», як таїнство трансценденції, викликає у людини сильні враження. Для К. Юнга «нуміозне» – це «внутрішній Бог». При цьому М. Стайн справедливо зазначає: «Юнг, з іншого боку, був особисто зацікавлений явищем «Бога всередині» з суто психологічного боку, і хоча він ставився до *imago Dei* з тією ж пристрасною і почуттям незагадності його таємниці, що навіне тремтіння емоційної влади, як і Отто, він розглядав це психологічно, без обожнення, і з обережністю, властивою психотерапевтові» [5, с. 5]. Варто зазначити, що для К. Юнга було важливим не релігійне переживання, а шлях індивідуації як інтеграція позасвідомого (як набір особистих комплексів і архетипових образів) в свідоме: «Для Юнга, психолога, об'єктом нуміозного переживання був зміст позасвідомої психіки, яку необхідно зробити свідомою» [5, с. 5], цей шлях веде до цілісності психіки. «Мета індивідуації, на відміну від релігійних пошуків, – це не єднання з божественним і не порятунок, але швидше за все інтеграція й цілісність, виконання з протилежностей, властивих Самості, образу єдності й інтеграція його в свідомість» [5, с. 5].

Швейцарський дослідник наголошував, що варто не лише спиратися на екстравертно-інтровертну типологію, а й враховувати стан психіки людини. «С люди, які лише в позасвідомому володіють розумінням сенсу свого життя і свого істинного значення, а їх свідомість заповнена всім тим, що представляє для них помилки і спокусу, що відводить їх з правильного шляху» [11, с. 55]. Дослідник наголошував, що позасвідоме прагне компенсувати односторонність свідомого. «Людська психіка являє собою цілісність позасвідомих і свідомих процесів, це саморегулююча система, в якій відбувається постійний обмін енергією між елементами» [10, с. 4].

Свого роду, «нуміозне» за Юнгом – це архетип Тіні, що прагне вирватися з душі людини. І тут головне не бути одержимим «Тінню», а пропустити її через своє свідоме, і вирішити конфлікт, що відбувається в психіці. «Треба навчитися володіти своєю особистістю за будь-яких обставин, інакше витіснені фрагменти перегороджуватимуть шлях

розвитку, розуміння своєї тіньової сторони веде до розуміння й любові ближніх» [11, с. 36]. Про це ж наголошував в своїй праці й Р. Отто: «Почуття тварності, будучи лише вторинним, слідує як її тень в нашому почутті самості» [4, с. 3].

Саме психіка, на думку К. Юнга, є вирішальним фактором у виборі людини, де велику роль відіграє позасвідоме. До індивідуального позасвідомого він відносить дитячі травми, нереалізовані бажання, комплекси, які живуть автономно і є більшими потрясіннями. «Комплекси – це, перш за все, такі психічні величини, які позбавлені контролю з боку свідомості. Вони відщеплюються від неї і ведуть особливого роду існування в темній сфері душі, звідки можуть постійно перешкоджати або ж сприяти роботі свідомості» [12, с. 37]. Проте неповноцінність комплексу може стати виходом на новий рівень розвитку. «Це означає тільки, що існує щось несумісне, неасимільоване, можливо навіть, якась перепона, але це також і стимул до великих прагнень і тому, цілком ймовірно, навіть нова можливість для успіху» [12, с. 37]. К. Юнг стверджує, що поведінкою в сьогоденні керує минуле (як актуальність) і майбутнє (як потенційність). На майбутній розвиток особистості впливає минуле – ось чому людині важко прийняти рішення, вийти за межі.

Юнгіанський аналітик М. Стайн вважає, що людина повинна звільнитися від впливу фігур, що виходять з позасвідомого під впливом нумінозного. Як рішення пропонує індивідуацію та інтеграцію позасвідомого. «Для психологічного процесу індивідуації придбання нумінозного досвіду, якщо він сублімуваний та інтегрований свідомістю, є основною віхою і часто стає різким, поворотним моментом розвитку. Найважливіше, що такий досвід служить формуванню «трансцендентної функції». Завдання індивідуації – зробити його свідомим і привнести у відносини з іншими аспектами Самості, тобто, досягти приблизної цілісності» [5, с. 5].

Отже, зустріч з «нуміозним» – це підняття з глибин жаху, нудьги, відчаю. Якщо людина наважується пережити цей екзистенціальний стан і пройти через випробування, то цей досвід стає сенсоцінісним для неї. В протилежному випадку це може стати нескінченним бігом по колу. Вважаємо, що під час таких граничних станів і відбувається відкладення вибору. Він не робиться, тому що потік позасвідомого не дає зрозуміти, як себе вести, тому відбувається гальмування і сковування волі. Але буває і навпаки – вибір неправильного вчинку, що за Сократом називається акразією. Біг по колу на межі виснажує сили і часто призводить до загибелі, що переважно трапляється у творчих особистостях.

Цікавими є аналітичні праці щодо психічного життя особистості в граничних ситуаціях німецького дослідника К. Яспера. «Людина в філософії К. Яспера, переживає «граничну ситуацію», виявляє свій глибокий зв'язок з Богом і осягає Його задум відносно себе. Тут і зараз людина зустрічається зі своєю долею і відкриває для себе

власне призначення, її буття стає істинним, а вона сама набуває спокій» [2, с. 2].

В роботах К. Яспера психічне життя постає як екзистенціальний проект, а «гранична ситуація» є основним концептом його філософсько-антропологічного дослідження. «Завершений за своїм змістом фрагмент потоку переживань, в якому існує особистість, фрагмент «буття–в–світі»; (подія на відміну від випадку представляє собою сплетіння минулого, сьогодення і майбутнього буття, в які залучений конкретний індивід, воно темпоральне й історичне, патологія ж того чи іншого виду виникає з порушень смислового зв'язку трьох названих модусів часу, які проживає людина» [1, с. 1]. Схоже на життєві установки за К. Юнгом: екстраверсію та інтроверсію, які обидві співіснують в людині, проте одна з них потужніше проявлена і є домінуючою, а в граничних ситуаціях ці установки знаходяться в опозиції одна до одної.

К. Ясперс наголошує, що екзистенція є «потаємною основою» буття особистості, з якої людина виходить назустріч сама собі. Як зазначає К. Ясперс: «Якщо, по-перше, ми зіставимо по контрасту екзистенцію і свідомість взагалі, то екзистенція є потаємністю основи в мені, якою виявляє себе трансценденція» [13, с. 54]. З досліджень філософа виходить, що без екзистенції немає сенсу трансценденції. Також варто розрізняти бажання духу, що прагне до цілісності, й бажання екзистенції: «Дух це бажання стати цілим, можлива екзистенція це бажання стати справжнім» [13, с. 54]. Граничні ситуації в питаннях вибору любові між зруйнованим старим і невідомим новим дають людині можливість зіштовхнутися з трансцендентальним; у разі, якщо людина наважується і обирає себе, то пізнає те, що ще не знала і не відчувала.

Шлях до вирішення проблеми вибору любові можна знайти в працях сучасного українського філософа Н. Хамітова, який говорить про відмінність понять «гранична ситуація» та «граничне буття» («буття–на–межі»). Якщо «гранична ситуація» – це тимчасовий вихід за межі буденності, до того ж зумовлений зовнішніми причинами, то граничне буття – це свідомий вихід за межі буденності під впливом волі до влади чи «волі до пізнання і творчості» [8, с. 274].

Саме граничне буття Н. Хамітов характеризує як екзистенцію. «Екзистенція... означає трагічний розлад Я і навколишнього світу, наростання протиріччя між ними. Це – набуття особистісного начала в житті, що дозволяє називати її існуванням. Це – загострене буття в граничних ситуаціях» [9, с. 162]. А метаграничне буття Н. Хамітов називає «трансцендентною екзистенцією», в якому екзистенція втрачає свої безвихідно-трагічні властивості та розв'язує протиріччя. «Суперечливість людини, що породжує дисгармонію і страждання, знімається саме в метаграничному бутті – новій цілісності й гармонії. Звідси трансцендентне як щось поза-людське і потойбічне стає внутрішньо властивим людському існуванню. Саме в єдності цих визначень і проявляється трансцендентне, що

з'єднує особистість людини і Бога, в образі якого людина усвідомлює межі свого Я» [9, с. 22]. Та щоб вийти до метаграничного, треба у бутті–на–межі подолати тугу й жах і вирватися до нової гармонії, де «любов – це стан єдності, що перемагає самотність» [9, с. 288].

В координатах метаантропології Н. Хамітов виділяє любов–пристрасть, любов–дружбу й любов–цілісність. Любов–пристрасть егоїстична, в ній відбувається єднання не з особистістю, а з її фізичним проявом. В любові–дружбі душевне та еротичне спілкування домінують над пристрастю. А любов–цілісність – це єднання чоловічого і жіночого в новій якості. Але все починається з любові до себе. «Любов до себе передує любові–цілісності... Любов–цілісність постає гармонічним єднанням люблячих, в якому однаково підносяться і пристрасть, і дружба» [9, с. 308]. Очевидно, що вибір любові в кожному з цих іпостасей буде здійснюватись по–різному.

Можна підсумувати, що екзистенціальний вибір у граничних ситуаціях має здійснюватись прагненням до цілісності особистості. Якщо людина виходить до своєї цілісності через любов та співтворчість, то така цілісність між двома особистостями веде до надцінності, що і становить ядро андрогінізму. Людина, яка проходить шлях індивідуалізації, у прагненні до трансцендування, має подолати жах нумінозного в граничному бутті, який виникає від зустрічі з невідомим, що очікує на неї в метаграничному, і що є сходинкою для розвитку особистості. Виходячи за межі, долаючи екзистенціальний жах і відчай, пропускаючи через себе свою «Тінь», особистість обирає любов, і відкриває принципово нову якість буття, де розв'язуються глибини суперечності, і відбувається єднання особистості зного і вселенського. Показано, якщо людина не зробить самостійне рішення, то вона лишиться на рівні постійного буття–на–межі, стані псевдо–любові або «любові» в конфлікті, що можна прослідити на прикладі стосунків відомих французьких філософів С. Бовуар і Ж–П. Сартра, – на їх обличчях (це можна побачити по їх спільних фото) закарбувалися вічний відчай, відлюдненість, небажання любити ані світ, що навколо, ані себе, ані того, хто поруч.

Вибір любові – це, в першу чергу, вибір себе – власний вольовий вибір, вихід до нової реальності.

Список використаних джерел

1. Водолагин, А. 'Интеллектуальные искания Карла Ясперса: от психопатологии к метафизике истории'. [online] Доступно: <http://rl-online.ru/articles/3-04/471.html>
2. Кьеркегор, С., 1998. 'Наслаждение и долг. Гармоническое развитие в человеческой личности эстетических и этических начал', Ростов–на–Дону: *Феникс*, 414 с.
3. Мануковский, В. '«Пограничная ситуация» и «Подлинное бытие» в экзистенциальных концепциях К. Ясперса и Л. Шестова'. [online] Доступно: <https://cyberleninka.ru/article/v/pogranichnaya-situatsiya-i-podlinnoe-bytie-v-ekzistentsialnyh-kontseptsyah-k-yaspersa-i-l-shestova>
4. Отто, Р. 'Священное. Об иррациональном в идее божественного и его соотношении с рациональным'. [online] Доступно: <https://www.litmir.me/br/?b=231543&p=1>
5. Стайн, М. 'Принцип индивидуации. О развитии человеческого сознания. Роль нуминозного переживания в индивидуации'.

[online] Доступно: http://www.libma.ru/psihologija/princip_individuacii_o_razviti_i_chelovecheskogo_soznaniya/p5.php

6. Ушаков, Д. 'Толковый словарь русского языка'. [online] Доступно: <https://slovar.cc/rus/ushakov/418626.html>

7. 'Философский словарь'. [online] Доступно: <http://www.harc.ru/slovar/1455.html>

8. Хамитов, Н., 2018. 'Пограничная ситуация (предельная ситуация)', В: *Хамитов Н., Крылова С., Розова Т., Минева С., Лютый Т. Философская антропология: словарь*. Издание 4–е, исправленное и дополненное. Под редакцией Хамитова Н., К.: *KNT*, 394 с.

9. Хамитов, Н. 2017. 'Философия: бытие, человек, мир. От метафизики к метаантропологии', 4–е издание, исправленное и дополненное, К.: *KNT*, 268 с.

10. Юнг, К. 'Архетип и символ'. [online] Доступно: <https://unotices.com/book.php?id=51464&page=34>

11. Юнг, К., 2010. 'Очерки по психологии бессознательного. Сочинения', Издание 2–е., М.: «*Козмо–Центр*», 352 с.

12. Юнг, К. 'Проблемы души нашего времени', 179 с. [online] Доступно: http://loveread.ec/read_book.php?id=60315&p=1

13. Ясперс, К., 2013. 'Разум и экзистенция', М.: «*Канон+*» *РООИ «Реабилитация»*, 336 с.

References

1. Vodolagin, A. 'Intellektual'nye iskanija Karla Jaspersa: ot psihopatologii k metafizike istorii (The intellectual quest of Karl Jaspers: from psychopathology to the metaphysics of history)'. [online] Dostupno: <http://rl-online.ru/articles/3-04/471.html>

2. K'erkigor, S., 1998. 'Naslazhdenie i dolg. Garmonicheskoe razvitie v chelovecheskoj lichnosti jesteticheskikh i jeticheskikh nachal (Pleasure and duty. The harmonious development in the human person of aesthetic and ethical principles)', Rostov–na–Donu: *Feniks*, 414 s.

3. Manukovskij, V. '«Pogranichnaja situacija» i «Podlinnoe bytie» v jekzistencijal'nyh koncepcijah K. Jaspersa i L. Shestova («Border Situation» and «Genuine Being» in the existential concepts of K. Jaspers and L. Shestov)'. [online] Dostupno: <https://cyberleninka.ru/article/v/pogranichnaya-situatsiya-i-podlinnoe-bytie-v-ekzistentsialnyh-kontseptsyah-k-yaspersa-i-l-shestova>

4. Otto, R. 'Svjashennoe. Ob irracional'nom v idее bozhestvennogo i ego sootnoshenii s racional'nym (Sacred. On the irrational in the idea of the divine and its relation to the rational)'. [online] Dostupno: <https://www.litmir.me/br/?b=231543&p=1>

5. Stajn, M. 'Princip individuuacii. O razviti chelovecheskogo soznaniya. Rol' numinoznogo perezhivaniya v individuuacii (The principle of individuation. On the development of human consciousness. The role of numinous experience in individuation)'. [online] Dostupno: http://www.libma.ru/psihologija/princip_individuacii_o_razviti_i_chelovecheskogo_soznaniya/p5.php

6. Ushakov, D. 'Tolkovij slovar' russkogo jazyka (Explanatory dictionary of the Russian language)'. [online] Dostupno: <https://slovar.cc/rus/ushakov/418626.html>

7. 'Filosofskij slovar' (Philosophical Dictionary)'. [online] Dostupno: <http://www.harc.ru/slovar/1455.html>

8. Hamitov, N., 2018. 'Pogranichnaja situacija (predel'naja situacija) (Border situation (limiting situation))', V: *Hamitov N., Krylova S., Rozova T., Mineva S., Ljutyj T. Filosofskaja antropologija: slovar*. Izdanie 4–e, ispravlennoe i dopolnnoe. Pod redakciej Hamitova N., K.: *KNT*, 394 s.

9. Hamitov, N. 2017. 'Filosofija: bytie, chelovek, mir. Ot metafiziki k metaantropologii (Philosophy: being, man, world. From metaphysics to metaanthropology)', 4–e izdanie, ispravlennoe i dopolnnoe, K.: *KNT*, 268 s.

10. Jung, K. 'Arhetip i simvol (Archetype and symbol)'. [online] Dostupno: <https://unotices.com/book.php?id=51464&page=34>

11. Jung, K., 2010. 'Ocherki po psihologii bessoznatel'nogo. Sochinenija (Essays on the psychology of the unconscious. Writings)', Izdanie 2–e., M.: «*Kogito–Centr*», 352 s.

12. Jung, K. 'Problemy dusi nashego vremeni (The problems of the soul of our time)', 179 s. [online] Dostupno: http://loveread.ec/read_book.php?id=60315&p=1

13. Jaspers, K., 2013. 'Razum i jekzistencija (Mind and Existence)', M.: «*Kanon+*» *ROOI «Reabilitacija»*, 336 s.

* * *